

Mintys apie didelį kalbininką ir terminologą Joną Jablonskį 150-tų gimimo metinių proga

STASYS KEINYS

Lietuvių kalbos institutas

Nuotrauka iš Jablonskių šeimos archyvo.

Juk jei ne Jablonskio vadovėliai, ne jo nuolatiniai ir sumanūs taisymai, tai būtų net sunku įsivaizduoti, kokią literatūrinę kalbą mes turėtume dabar ir kaip ji skambėtų mokykloje ir viešajame gyvenime.

Jonas Palionis

Pačiame 1930-tų, Vytauto Didžiojo, metų gale, gruodžio 30 dieną, turėjo būti pagerbiamas Jonas Jablonskis (K. Obelaitis, Petras Kriaušaitis, Rygiškių Jonas) septynių dešimčių metų prōga. Tačiau šią svarbią, galbūt lūžinę, žmonių gyvenimo sukaktį teko minėti be paties suakutvininko – tų pat metų vasario 23 dienos, sekmadienio, pavakarę „didžiausias mūsų bendrinės kalbos kūrėjas“, „didysis kalbos žmogus“¹ išėjo amžino

¹ Taip J. Jablonskį apibūdino pradėto leisti bendrinės kalbos žurnalo *Kalba* pirmame sąsiuvinyje (p. 5), pranešdamas tą liūdną žinią, leidinio redaktorius Pr. Skardžius.

atilsio, o vasario 25 dienos pavakarę, parą atbudėtas Kauno bazilikoje, velionis atgulė panteoniniuose Vytauto prospekto kapuose netoli nuo Kazimiero Jauniaus, Kazimiero Būgos ir kitų didžiųjų tautos žmonių².

J. Jablonskio nuopelnai mūsų kalbai ir kalbotyrai yra tokie dideli, kad, dar gyvas būdamas, buvo vadinamas rašomosios lietuvių kalbos (taip anuomet buvo vadinama bendrinė kalba) tėvu. Taip jis buvo pavadintas 1922 m. K. Būgos ranka rašytame ir su Vincu Krėve-Mickevičiumi bei Eduardu Volteriu pasirašytame teikime dėl J. Jablonskio pakėlimo Lietuvos universiteto garbės profesoriumi (Piročkinas 1978: 145). Tas garbingas vardas pavartotas ir velioniui atminti skirtame antrame *Kalbos* žurnalo sąsiuvinyje įdėtuose buvusio jo mokinio Respublikos Prezidento Antano Smetonos *Atsiminimų bruožuose*. Čia rašoma: „J. Jablonskis ne tik mūsų bendrinės, rašomosios, kalbos tėvas, bet ir žymiausias lietuvių tautos gaivintojas. Vadinasi, jo gyvenimas įdomu ne tik kalbininkui, bet ir politikui, mūsų atgimimo tyrėjui. Pradėjęs darbą, jis rado labai maža lietuvių, tautą susipratusių, ir dar mažiau šviesių žmonių – inteligentų. Kur-ne-kur³ jie žiburiavo, kaip tamsią naktį Šv. Jono vabalėliai“ (Smetona 1930: 37).

Nėra nė menkiausios abejonės, kad J. Jablonskis buvo, yra ir liks draugėlių tų žmonių, kurie daugiausia yra padarę Tautos Atgimimo laikais kiekvienas savo bare ir visi bendru ryžtu, atsidėjimu, darbu bei gyvenimo auka. Neatsitiktinai jis kartu minimas ir vis gretinamas su Atgimimo didžiaisiais. Daktaras neuropatologas Viktoras Vaičiūnas, poetės Juditos Vaičiūnaitės tėvas, atsiminimus pradėjo, minėdamas, kad 1927 m. pirmą kartą atvežtas į Karo ligoninės Nervų ligų kliniką, J. Jablonskis „buvo paguldytas į tą pačią palatą, kurioj gulėjo 1924 m. a. a. Jonas Basanavičius“ (Vaičiūnas 1930: 66). Gal neatsitiktinai prelatui Jonui Mačiuliui, didžiajam Atgimimo dainiui Maironiui, teko laikyti už velionį gedulo pamaldas. O kapuose, be daugelio kitų žymių kalbėtojų, atsisveikinimo kalbą pasakė Respublikos Prezidentas (Merkelis 1930: 36).

J. Jablonskis yra vienas žymiausių mūsų pedagogų (nemažai atkurtos nepriklausomos valstybės mokslo, kultūros, politikos ir kitų sričių žmonių didžiavosi esą jo mokiniai ar studentai net prabėgus dešimtims metų), spaudos bendradarbių nuo pat *Aušros* (vėliau kurį laiką net darbuotojas), kovo-

² Po ketvirčio šimtmečio, būdamas studentas kalbininkas, prieš persėsdamas į Vilniaus traukinį, kas kartą nueidavau prie didžiųjų mūsų kalbininkų kapų parymoti. Vėliau, naikinant tas kapines, jie buvo perkelti į Petrašiūnus.

³ Citatų ir pavyzdžių rašyba ir kalba straipsnyje netaisyta.

tojų už lietuvių kalbos teises ir visuomenininkų. Dideli jo nuopelnai mūsų grožinei literatūrai – daug savo laiko jis skyrė Žemaitės ir kitų rašytojų kūrinii redagavimo, taisymo, tarpais ir spausdinimo darbams ir rūpesčiams.

1893 m. atvykęs dirbti Mintaujos (latviškai – Jelgavos) gimnazijos klasiikinių kalbų mokytoju, J. Jablonskis greitai pasidarė žinomas ir kaip užsiimantis mokslo darbu žmogus. Latvių kalbininkė Ina Druvietė monografijoje apie Karlį Miūlenbachą rašė, kad retas ano meto gimnazijose jaunesnio bendradarbio J. Jablonskio pavyzdys galbūt paakino šį latvių pedagogą drąsiau tarti savo žodį kalbos moksle ir kad Jablonskis Miūlenbachui parūpindavo knygų, buvo žinių apie lietuvių kalbos tarmes ir lietuvių gyvenimą šaltinis (Druvietė 1990: 35). Kita vertus, ir pats J. Jablonskis turėjo ko pasimokyti iš kur kas gyvesnio, spaudos draudimo nevaržomo latvių kultūros gyvenimo ir kalbos norminimo darbų.

Neišleistina iš galvos, kokiomis klaidomis sunkiomis aplinkybėmis J. Jablonskis stoji į bendrinės kalbos kūrimo darbus. Savų nutautėlių ir svetimųjų menkinama, niekinama, be jokios prošvaistės į pražūtį stumiama, nuo kultūros ir mokslo atstumta kalba, tauta, neturinti savo kalba net pradžios mokyklos, persekiojama ir baudžiama dėl bet kokio rašto lotyniškais raidėmis laikymo ir skaitymo, su lenkinamais, rusinamais, vokietinamais asmenų ir vietų vardais. Tokia buvo Lietuvos žmonių kasdienybė Jablonskio vaikystės ir jaunystės metais. Ir jis pats vieniems Jan Jabłoński, kitiems Иван Осипович Яблонский [Ivan Osipovič Jablonskij], gimęs Vladislavovo (taip tuomet oficialiai vadintas Naumiestis) parapijoje (Piročkinas 1974: 36–38). Iki Jablonskio kalbos darbuotės *Aušra* jau buvo pabudinusi ne vieno skaitytojo lietuviškumo dvasią, paugdžiusi savo kalbos meilę, parodžiusi jos svarbumą ir reikalingumą visam tautos gyvenimui, tačiau iš esmės nebuvo išėjusi iš sociolingvistinių kalbos būties svarstymų.

J. Jablonskio kalbos mokslo darbai ir visa su kalba susijusi veikla turi nemenkstančią vertę, nes pradeda naują, mokslu grindžiamą bendrinės kalbos kūrimo ir raidos tarpsnį. Nors ir gerai pažindamas klasikines kalbas, kad ir būdamas XIX a. galo ir XX a. pradžios rusų istorinės lyginamosios kalbotyros šulų Filypo Fortunatovo, Fiodoro Koršo ir kitų mokinys, iš jų daug išmokęs ir jų akintas tirti lietuvių kalbą, J. Jablonskis atsidėjo synchroniniams kalbos tyrinėjimams, pavyzdinės bendrinės (rašomosios) kalbos įstatymo į vagą ar, vaizdingu Arnoldo Piročkinio pasakymu, kelio per kalbos džiuungles skynimo (Piročkinas 1978: 14), t. y. jos sudarymo, norminimo, plėtojimo darbams, ir atvedė tą kalbą į brandos metą. Iš teisybės

nėra tokio bendrinės kalbos baro, kuriame J. Jablonskis nebūtų palikęs aiškiai matomų pėdų. Beje, ne vieno to baro jis yra pirmas ir daugeliu atžvilgių neaplenktas varytojas. Į tai atkreipė dėmesį pirmųjų kalbininko mirties metinių proga paskelbtame straipsnyje „J. Jablonskis“ Pranas Skardžius, rašydamas, kad dėl skvarbaus kalbos jausmo ir gebėjimo „atskirti kalbos pelus nuo grūdų“ jis „galėjo anksčiau už kitus išvelgti daugybę mūsų kalbos dėsnių ir juos pritaikinti bendrinei kalbai; dėl to jis pirmasis galėjo dėti pamatus mūsų terminologijai, sintaksei ir apskritai raštų kalbai“ (Skardžius 1931: 9).

Taigi J. Jablonskis, be galybės kitų darbų, pirmasis dėjo ir mūsų terminologijos pamatus. Tiesa, ne vienas turbūt paprieštarautų, prisimindamas, kad rašytinės mūsų terminologijos – ir pačių terminų, ir jų sistemų – pamatai buvo imti dėti jau XVI–XVII a., dirbta taip pat vėlesnių amžių rašto žmonių. O J. Jablonskis į šį kalbos praktikos barą stojo XIX amžiaus gale, t. y. praėjus bemaž pusketvirto šimtmečio nuo Martyno Mažvydo knygos, kurios antraštiniame lape parašyta: „Katechismusa prasty Szadei, Makslas skaitima raschta yr giesmes del kriksczianistes bei del berneliu iaunu nauiey sugulditas Karaliavczvi VIII dena Meneses Sausia, Metu vszgamima Diewa M. D. XLVII. Soli Deo gloria“. Tad tiksliau yra sakyti, kad Jablonskis dėjo dabartinės bendrinės mūsų kalbos terminologijos pamatus, tiek sudarydamas iš esmės iki šiol nepakitusį supratimą, kokia turi būti terminologija, kaip ji kurtina, iš kur imtina, kaip darytina, tiek plėtodamas, tvarkydamas, prireikus pats darydamas įvairių sričių terminus ir padėdamas tai daryti kitiems.

Į terminologijos barą J. Jablonskis stojo nuo pat savo kalbos darbo pradžios, nes, dedant dabartinės bendrinės kalbos, tos svarbiausios visos tautos vienijamosios bendravimo priemonės, pamatus ir ją darant savo vaidmeniu bei raiškos galimybėmis lygią su nuo seniau plėtojamomis kalbomis, negalima palikti nuošalyje dalykinės kalbos ir jos terminologijos kūrimo bei tobulinimo darbų. Tad nenuostabu, kad jau pirmame „Kalbos dalykų“ antrašte 1892 m. *Varpe* paskelbtame straipsnyje, be ko kito, jis parodė žodžių ir terminų *tardyti*, *tardymas* ir *tardytojas* taisyklingumą, siūlė vartoti žodžius *valdininkas*, *viršininkas*, *prekymetis*, *velionis*, o ne hibridą *urėdninkas*, vertinį *metturgis* ir skolinį *nabašninkas*, negalimą vedinį *rašėjas* teikė keisti taisyklingai padarytais skirtingos reikšmės žodžiais *rašytojas* ir *raštininkas*, gynė skolintus terminus *redaktorius* ir *gubernija*, supeikdamas imtus jų vietoje vartoti neva lietuviškus *rėdytojas*, *rėdyba*, ir

kt. (JR IV 12–18). Terminų didysis kalbos ugdytojas yra prasmingai pakeitęs, net taisydamas visai ne žodyno, o kitus dalykus. Pavyzdžiui, 1927 m. paskelbtame straipsnyje apie *Ūkininko patarėjo* laikraščio kalbą („Ir vėl laikraštinės kalbos dalykai“), sintaksės dalykų taisymo dalyje pasakymo *importuoti veisliniai paukščiai* dalyvį pakeitė lietuvišku būdvardžiu *atvežtiniai*, o bitininkystės terminą *magazininiai rėmai* padarė aiškesnį ir lietuviškesnį – *sándėliniai avilio rėmai* (JR V 165–167), taip kartu parodydamas, kad kaimo žmonėms ir ne tik jiems reikia rašyti kuo suprantamiau, tad ir lietuviškiau. Ne vienas terminas pataisytas ir paskutiniame, 1930 m. minėtame pirmame *Kalbos sąsiuvinyje* paskelbtame, straipsnyje „Laikraštinės kalbos dalykai“, pvz.: *dvasiškijs, dvasiškiei* (= *dvasininkai*), *kariškiei* (= *kariai*), *kanoniškos teisės* (= *kanonų, kanoninės teisės*), *konkordato pildymas* (= *konkordato vykdymas*), *labdaringa draugija* (= *labdarių, labdaros draugija*), *patriotinis auklėjimas* (= *patriotiškas auklėjimas*), *susilaikymas nuo balsavimo* (= *nebalsavimas*) ir kt. (JR V 223–225).

Savo kalbos straipsniuose ir straipsneliuose, vadovėlių ir kitų leidinių recenzijose per bemaž keturias dešimtis metų J. Jablonskis yra pataisęs ne vieną tūkstantį terminų, šalindamas iš mūsų terminologijos barbarybes ir kitus nereikalingus skolinius, hibridus ir vertinius, neaiškius, neskaidrius ir dėl to terminams reikšti netinkamus vartojamuosius žodžius ar naujadarus, taip pat netaisyklingai padarytus darinius. Kita vertus, ne mažiau terminų minėtuose rašiniuose ir kituose darbuose jo pasiūlyta ir, regis, didžiausia tų siūlinių dalis tvirtai įaugo į mūsų terminiją, ne vienu atveju sudarydama jos branduolį. Kartu siūlomais terminais ir ne tiek retomis (kaip dažnai sakoma), kad ir striukomis, bet vietomis prireikus net platomomis pastabomis bei paaiškinimais rašinių skaitytojai mokytis imti terminus visų pirma iš žmonių, t. y. gyvosios, kalbos ar prireikus daryti taip, kaip tų pačių žmonių įprasta žodžius daryti. O kiek ir kokių terminų pataisyta ir pasiūlyta gyvu žodžiu jo patarimų ar pagalbos prašiusiems įvairiausiose srityse dirbantiems žmonėms, niekas niekuomet nesuskaičiuos.

Labai vertinga didžiojo mūsų terminologo palikimo dalis yra draugės darbo mokykla. Mat rimtas ir vaisingas terminologijos darbas nėra įmanomas be dalyko pažinimo, net gero jo išmanymo ir be puikios kalbos mokėjimo, jos dvasios jautimo. Dėl to dažniausiai vienas pats žmogus čia nedaug ką gali nuveikti. Be to, labai naudinga teiksimus terminus plačiau aptarti, pasvarstyti, kad jie tiktų ne tik parinkėjams ar sudarytojams. J. Jablonskis bus mėgęs terminų reikalu tartis ir su kitų sričių specialistais, ir su kalbi-

ninkais. Tai rodo XX amžiaus pradžioje vykę susibūrimai dėl tikybos kalbos, sintaksės ir kitų terminų. Pirmojo pasaulinio karo (anuomet vadinto Didžiuoju karu) metais Rusijos Voronežo mieste veikusių lietuvių karo pabėgėlių mokyklų (jose buvo dėstoma rusiškai) lietuviai mokytojai, rengdami kelią būsimoms lietuviškomis mokykloms, svarstė ir priiminėjo įvairių mokyklos dalykų terminus, rengė lietuviškus vadovėlius (ir tai daryti ragino Jablonskis, pats parengęs skaitinių knygą *Vargo mokyklai, Mūsų žodynėlį*, parašęs 1919 m. Vilniuje išleistą *Lietuvių kalbos gramatiką*, išvertęs aritmetikos vadovėlį). Iš tų svarstymų dalyvių atsiminimų matyti, kad svarbiausias veikėjas ir vadovas buvo mokytojas J. Jablonskis (žr. Mašiotas 1930: 48, Žemaitis 1956: 34–36; plačiau žr. Piročkinas 1978: 136–139).

Voroneže ir turbūt anksčiau nuveiktus terminologijos darbus tam tikru mastu rodo minėtasis 1918 m. tame mieste išleistas *Mūsų žodynėlis*. *Vargo mokyklos*⁴ *priedėlis*, kurį sudarė (žodynėlyje parašyta surinko) Rygiškių Jonas (tai mėgstamiausias po spaudos atgavimo J. Jablonskio slapyvardis). Šiame žodynėlyje, be kitų žodžių, yra pateiktas geras pluoštas įvairių sričių terminų. Didžiausia tų terminų dalis tvirtai įaugo į mūsų bendrinę kalbą ir yra nuo mokyklos dienų pažįstami ir prireikus vartojami iš esmės visų Lietuvos žmonių. Beje, nemažai tų terminų įsitvirtino vadinamųjų tarptautinių žodžių (ir terminų) vietoje. Štai žiupsnis tokių žodynėlio terminų, kurių anksčiausias ar vienas iš anksčiausių šaltinių, įrašytų didžiajame *Lietuvių kalbos žodyne*, yra Jablonskio rašto darbai: *akìratis* „горизонтъ“, *ántspaudas* „печать“, *apýskaita* „отчетъ“ (*Dabar pajamų ir išlaidų apýskaitą rašau*), *ašìgalis* „полюсь (земли)“, *atèminỹs* „вычитаемое“, *atimtis* „вычитание (veiksmas)“, *atógrąža* „тропикъ“, *atóstogos* „отпускъ (для отдыха), каникулы“, *ātšvaitas* „рефлекторъ“, *ātvaizdas* „портретъ“, *bendróvė* „товарищество, общество“, *braižýba* „черчение (menas)“, *braižìklis* „kuo braižoma, brèžtukas“, *brèžinỹs* „чертежъ“, *dabità* „франтъ“, *daigýnas* „питомникъ“, *dalýba* „дѣление (veiksmas)“, *dalìklis* „дѣлитель (veiksmo skaičius)“, *dalinỹs* „дѣлимое“, *dalmuõ* „частное (veiksmo skaičius)“, *daugýba* „умножение (veiksmas)“, *daugìklis* „множитель (veiksmo skaičius)“, *dauginỹs* „множимое“, *deguonìs (dėguonį)* „кислородъ“, *dienóvidinis* „меридианъ“, *dùjos* „газы, газъ“, *eilėraštis* „стихотворение“, *esmė* „суть, сущность“, *grýpnanglis* „углеродъ“, *įstaiga* „учреждение“ (*mokslo, darbo įstaiga*), *kainóraštis* „прейскурантъ“, *kūrýba* „(dailės) daryba;

⁴ *Vargo mokyklai. Būrelio mokytojų rinkinys kalbos mokslo reikalui* yra dviem knygomis leisti skaitiniai, sudaryti J. Jablonskio. Pirmas leidimas išėjo 1916 m. Petrapilyje.

творчество“ (*tautos, liáudies k ū r ý b a*), *ledýnas* „глетчер“, *liemēnė* „жилет“, *lyginamasis svoris* „удѣльный вѣсъ“, *lyginỹs* „половина уравнения“, *māstas* „масштаб“, *núovada* „участок“, *pasakėčia* „басня“, *patvarà* „выдержка, стойкость“, *piešinỹs* „рисунок; очерк“ (*Piėšini piešia; anglių piešinỹs*); *pieštukas* „карандаш“, *plunksninė* „пеналь“, *rosakis* „оборот, конструкция (pasakymas)“, *pusiáujas* „экватор“, *rašmuo* „письменный знак“, *reiškinỹs* „явление, выражение“ (*Kalbos, elektros rėiškinius ne kiekvienas pastebi. Algebros reiškiniỹs*); *sándauga* „произведение (veiksmo skaičius)“, *sąsiuvinis* „тетрадь“, *sąskaita* „счет“, *savi-valdýbė* „самоуправление“, *sąvoka* „понятие“, *skaitiklis* „числитель“ (*trupmenos skaitiklis*), *skaitmuo* „цифра“, *sprendinỹs* „leidinys, kas spausdinama (išspausdinta)“, *speigiratis* „полярный круг“, *sudėtis* „сложение; состав“, *tapatybė* „тождество“, *tapýba* „живопись“, *tapinỹs* „kas tapoma, nutapyta“, *teptukas* „кисточка, кисть“, *trūptena* „дробь“ (*trupmenos prastosis ir dešimtainė*), *tvarkiklis* „регулятор“, *vadyba* „вѣдомство“ (*Kelių vadýboje tarnavo*), *vaizduotė* „воображение“, *vandenilis* „водород“, *vardiklis* „знаменатель“ (*trupmenos vardiklis*), *žemýnas* „материк“ ir *žiedinỹs* „гончарное издѣлие“. Netrukus ne vienas šis terminas pateko ir į jau pačioje Lietuvoje leistus matematikos bei kitų sričių vadovėlius, terminų žodynėlius ir rinkinėlius.

Pažinti mūsų dabartinės terminologijos kilimui svarbus yra ir 1924 m. išleistoje verstinėje Samuelio Smailso knygelėje *Pareiga ir tiesumas* įdėtas žodynėlis, kuriame paaiškinta „apie du šimtu ne visad paprastų skaitytojui kalbos žodžių ir posakių, vartojamų šitame ir kituose tos rūšies rašinėliuose“ (p. 34). Tai daugiausia etikos terminai ir žodžiai. Ir iš šio žodynėlio čia pateikiamas taip pat, kaip iš *Mūsų žodynėlio*, parinktų terminų pluoštelis, pvz.: *asmenybė (asmenýbė)* „Persönlichkeit; ličnost“, *beýdis, -dė* ir *beýdiškas, -ka* „be ýdų, neturįs ýdų, neýdingas“ (*Jis beýdis, beýdiškas ir visas jo gyvenimas*), *dorópročiai, -čių* „doros įpročiai (dorovė)“, *dorové* „Sittlichkeit; moralność; nraustvennost“, *garbėtroška* (ir *garbėmyla*) „garbianōris (garbanōris), -rė, garbės trokštās žmogus; garbės godas, garbės troškimas; ehrgeiziger Mensch, Ehrgeiz; čestoliubivec, -liubije“⁵, *įtaiga* „Einflüsterung, Eingebung; vnušenije (įteigimas)“, *nedorové* „Unsittlichkeit; niemoralność; beznraustvennost“, *núotaika* „Gemütsstimmung;

⁵ Beje, į *Lietuvių kalbos žodyną* neįdėtas pačioje *garbėtroškos* aiškinimo pradžioje ir vartosenos pavyzdžiuose pavartotas žodis *garbianōris, -rė* su skirtybe *garbanōris*; į abu pirmo tomo leidimus neįdėta šiame žodynelyje pirma pateiktą kirčiavimo skirtybę *asmenýbė*.

raspoloženije ducha“; *pareiginiņkas*, *-kē* „gebās (ir prātēs) eiti savo pareigas žmogus“ (*Pareigininkas* žiūri, kad ir kiti dorai savo pareigas eitų)⁶; *patvarā* „mokējimas (sugebėjimas) ilgai patverti (išverti)“; *pótroškis* „didelis ko noras (įsigeidimas)“; *príeraiša* „Anhänglichkeit; priviazannost“; *sántūra, sántūris* „Enthaltsamkeit; vozderžaniye, vozderžnost', vozderžannost' (abstinencija)“; *sántvarka* „Verfassung, Ordnung; stroj, ustrojstvo“; *savístaba* „Selbstbeobachtung; samonabliudenije“; *tėvyniētis, -tė* „Landsmann...; sootečestvennik, -nica; tos pat tėvynės (vieno su kuo krašto) žmogus“; *valdýsena* „Regierungsform; sposob pravlenija“; *visúomeninkas, -kē* „visuomenės veikėjas, -ja“; *žemiētis, -tė* „tos pačios žemės, vienės su kuo žemės (to pat krašto) žmogus; Landsmann; zemliak, zemec“.

Nėra pamato abejoti dėl to, kad prie visų minėtų abiejų žodynėlių žodžių patekimo į mūsų bendrinę kalbą bei jos terminologiją ir prigijimo daugiausia yra prisidėjęs J. Jablonskis. Sunkiau nustatyti, kurie tie žodžiai tikrai yra jo paties padaryti. Tačiau gerai susipažinusiam su kalbininko kalbos ir kitais raštais žmogui visai aišku tai, kad jis buvo didelis, o anuomet pats didysis žodžių meistras. Tai kilo iš nuolatinio siekimo tikrai gerai ir plačiai pažinti tarmių ir šnektų, tautosakos, geriausių rašytojų kalbą ir dėl to tiesiog išskirtinio ne tik ano, ypač pirmų XX amžiaus dešimtmečių, meto aplinkybėmis kalbos lietuviškumo, vadinamosios kalbos dvasios, jutimo ir tuo pačiu, pritaikant *Lietuviškos kalbos gramatikos. Rašytojams ir skaitytojams vadovėlio* (1901 m.) pratarmės žodžius, mokėjimo atskirti daugybę svetimų žodžių ir „nemaža reiškinių, kurie teršte teršia mūsų žmonių kalbą“, kitaip tariant, kalbos šiukšles atskirti nuo grūdų, nes „gramatikai tiktai žmonių kalbos grūdai tereikėtų suvartoti“ (Kriaušaitis 1901: 1). Pastarajam dalykui labai padėjo geras filologinis išsimokslinimas, klasikinių kalbų ir ne vienos naujosios kalbos mokėjimas. To kuo didesnio kalbos pažinimo ir jos šiukšlių atpažinimo mokslo keliu J. Jablonskis ėjo visą kalbininko gyvenimą. Dėl to juo toliau, juo labiau jo vartoti ir teikti žodžiai taip pritiko įvardijamoms sąvokoms žymėti, kad nėra paprasta pasakyti, ar tai jo kur girdėtas, ar raštuose aptiktas, ar paties padarytas žodis ir terminas. Dauguma jų neturi individualumo žymių, net aiškūs dariniai neatrodo esą naujadarai. O tie žodžiai yra ne tik sudėti į jo paties rengtus žodynėlius, bet ir išbarstyti gausiuose jo rašto darbuose tiek dėl kalbos, tiek dėl kitų sričių ir visuomenės gyvenimo dalykų, pagaliau tai-

⁶ Šiame žodyje, matyt, bus sutapusios „pareigos žmogaus“ ir dabartinio *pareigūno* reikšmės.

sytuose, redaguotuose kitų rašiniuose ar gyvu žodžiu pasakyti klaususiems ar patarimo prašiusiems.

Kaip aiškiai, paprastai ir gyvai žmonėms rašė J. Jablonskis, puikiai matyti iš jo knygelytės *Kolera artinas – pasisaugokite!*⁷, išleistos 1908 m. kaip *Vilties* laikraščio priedas (Merkelis 1931: 24), čia dedamų dviejų ištraukėlių.

1) Kolera yra baisi Azijos liga. Iš Azijos, savo gimtinės, ji kartais atvyksta ir į Europą ir piauna jos žmones. Lietuvos žmones ji piauna, tiesą sakant, nedažnai, bet piauna jau gana senai. Nuo to laiko, kada ji pradėjo lankyti mūsų kraštą, bus jau arti šimto metų... (p. 1).

2) *Kaip pažinti koleros ligą?* Susirgęs kolera žmogus viduriuoja, jam paleidžia vidurius. Jo išmatos eina vis skįstyn ir dažnyn. Be to, žmogus ima vėmti, kojas trauko mėšlungis. Sopuliai eina didyn; žmogus nebesitveria, rėkte rėkia. Praslenka kelios valandos, ir ligonis visai persimaino: akis įdumba, nosis smailėja, visas kūnas išrodo labai liesas; oda pamėlynuoja, atšąla. Ligonis trokšta gerti, bet atsigerti negali, nes visa, ką jis įgeria, tuojau ir išvemia (p. 3).

Tik vienas kitas rašybos dalykas (lytys *piauna, mūsų, skįstyn, akis* dabar rašomos *pjauna, mūsų, skystyn, akys*) mokančiam ne internetinę-telefoninę dabartinę „rašybą“, dar prieveiksmis *senai*, kurio vietoje dabar beveik visi yra pratę ar išmokyti vartoti *seniai*, rodo, kad tos knygelytės rašytojo ne viskas rašoma taip, kaip kiek vėliau jis pats ėmė rašyti ir dabar moko. O šiaip tai puikiausia ir taisyklingiausia šių dienų kalba, nors rašyta prieš šimtą su viršum metų. Skaityti Jablonskio rašytus ir redaguotus ar taisytus tekstus yra vienas malonumas – ir dalykas aiškus, lengvai suprantamas, ir kalba sklandi, tiksli, be nesuprantamų žodžių ir pasakymų. Jis gerai pažino kalbos išgales, mokėjo naudotis jos priemonėmis pats ir, taisydamas kitų kalbą, nevaržė minties reiškimo įvairovės.

Gausiuose kalbos ugdomuosiuose straipsniuose J. Jablonskis ne tik, be kitų dalykų, taisė nevykusius terminus, bet ir pareiškė bendrų minčių, kokie terminai turi būti ir kaip dirbtinas terminologijos darbas⁸. Visų pirma tos mintys kilo iš anksti nusistatytų pačių bendrųjų kalbos tvarkymo bei ugdymo principų, tam tikro bendrinės, jo terminu – rašomosios, kalbos idealo, t. y. supratimo, kokia ta kalba turi būti, kad, išlikdama tikrai lietuviška, geriausiai tenkintų visuomenės bendravimo poreikius visais tautos ir vėliau savo valstybės gyvenimo atvejais.

⁷ Labai dėkui kolegei Palmirai Zemlevičiūtei, parūpinusiai šio leidinio tekstą.

⁸ Plačiau žr. straipsnio „Lietuvių terminologijos kūrimo apžvalga (iki 1940 m.)“, paskelbto *Kalbotyros* XVIII t. (1967 m.), 21–25 p.

Visų bendrinės kalbos, vadinasi, taip pat terminologijos, kūrimo ir plėtojimo darbų pamatas bei jų vertingumo matas J. Jablonskiui ir jo mokyklai buvo gyvoji kalba, paties kalbininko paprastai vadinta žmonių kalba. Šiuo terminu įvardyta tarmių ir tautosakos kalba, kartu minėta ir gyva kalba rašiusių ir rašančių rašytojų kalba (iš jų bene dažniausiai priminti K. Donelaitis, S. Daukantas, M. Valančius ir Žemaitė). Tačiau, kaip sakytą, į bendrinę kalbą nepriimtini, dėl to iškopinėtini per šimtmečius iš svetimų kalbų įbrukti ir prisiimti žodyno, gramatikos ir kiti dalykai. Tai kalbos taisytojams buvo priminta ir 1925 m. paskelbtame straipsnelyje „Mažmožiai ir stambmenos (kalbos moksle)“. Jame, atsiliepdamas į netikslius A. Vireliūno siūlymo vartoti *įsivaizdink plačią upę*, o ne *įsivaizduok plačią upę* išrodymus, J. Jablonskis į kalbamą dalyką atkreipė dėmesį šiais žodžiais: „Savo nuomonei paremti straipsnio autorius ima nemaža kalbos pavyzdžių, sumedžiotų tam tikruose raštuose [toliau minimas pirmas A. Juškos žodyno sąsiuvinis. – St. K.] ir žmonių kalboje. Bet su tais raštais ir žmonių kalba reikia medžiotojui atsargiam būti; rodydamas šiuo tarpu visą savo „tiesą“, A. Vireliūnas buvo kaip tik ne visai atsargus“ (JR IV 305). O tam atsargumui reikia ir kalbos mokslo, ir geros nuovokos. 1928 m. paskelbtame didžiuliame straipsnyje, greičiau – studijoje, „Mūsų kalbos žodynėlio dalykai“, kuriame pateikta labai daug ne tik, autoriaus žodžiais, „atskirų pastebėjimų“ dėl V. Kamantausko *Trumpo kalbos netaisyklingumų ir barbarizmų žodynėlio*, bet ir apibendrinamųjų minčių bei patarimų kalbos taisytojams, didysis kalbos mokytojas parašė šiuos pamatinius, programinius žodžius: „Reikia, man rodos, ne tiek patys žodžiai, kiek jų prasmė, versti ž m o n i š k a i į mūsų kalbą“, o kalbos taisytojus mokė: „taisykit ž m o n i š k a i, ir tiek!“ (JR V 181), toliau tą mintį išplėsdamas taip: „Taisykit kalboj visa, kas yra taisytina, kas yra nežmoniškai ar netaisyklingai pasakyta, taisykit prireikus ne tik tai tuos teksto žodžius, kuriuos šio žodynėlio autorius vengtinomis svetimybėmis vadina“ (JR V 184).

Ne vienu atveju ir naujus terminus daryti J. Jablonskis mokė taip, kaip žmonės daro paprastuosius žodžius (JR III 37, IV 143–144, V 14 ir kt.). Būdamas nereikalingų naujadarų priešininkas, įsakmiai jis patarė nekalti nereikalingų ir įmantrių žodžių ir terminų – „<...> leiskime jai [mūsų kalbai – St. K.] augti saviškai, savomis tautos taisyklėmis, kište nekiškim į ją be kokio reikalo visokių naujadarų, bent tų, kuriuos mes patys vienas vienaip, kitas kitaip, trečias trečiaip galim pramanyti, neduodami kokio tikro palengvinimo dėstomam ta kalba visuomenės dalykui“ (JR V

216). Taip J. Jablonskis rašė dėl A. Vireliūno *Mūsų kalbos ugdymo* knygelėje pažertų naujadarų, kurių dalimi keistai kai kurie įsigalėję lietuviški terminai ar jų dėmenys, pvz.: *balsių kaita* (*balsių kityba*), *pirmykštės tautos* (*pradžioviškos tautos*), *visata* (*visas visetas*), ir vadinamieji tarptautiniai terminai, pvz.: *dialogas* (*dvikalbis*), *istorija* (*būtovė*), *klimatas* (*orovė*), *kultūra* (*įdarbė*), *literatūra* (*raštuomenė*), *metodika* (*mokysta*), *organas* (*kūnojas*), *pedagogija* (*auklyba*), *simbolis* (*reikšlas*) ir kt. (JR V 213–215). Beje, jau pačioje našaus kalbos darbo pradžioje mūsų kalbininkas pasakė savojo žodyno plėtojimo esmę – „ant išskyrimo [išimtimi – St. K.], darant naują rašto žodį, niekada negalima remtis“ (JR IV 22).

Svarbus ir labai pamokomas J. Jablonskio būdo ir darbo bruožas yra nesispyrimas, vietos pagrįstai kito nuomonei ir rinkimosi laisvės palikimas. Labai dažnai jis pateikdavo ne vieną vienintelį taisymą ar geresnės, tikslesnės išraiškos siūlymą, norėjo, kad skaitytojas turėtų iš ko rinktis, bet svarbiausia, kad ir kitokia, negu kalbininko pasiūlyta, vartoseną sutiktų su žmonių kalbos dėsniais. Puikiai tą didžiojo kalbos ugdytojo veiklos bruožą knygoje *Prie bendrinės kalbos ištakų* apibendrino A. Piročkinas, rašydamas, kad liaudies kalbos kaip bendrinės kalbos pamato kėlimas „buvo ir didžiai demokratiškas kelias: ne primesti liaudžiai „inteligentišką“ kalbą, bet kartu su liaudimi daryti jos kalbą inteligentų ir inteligencijos kalba“ (Piročkinas 1977: 99).

Nors neparašė teorinių bendrinės kalbos norminimo ir terminologijos knygų ar straipsnių, savo kalbos norminamaisiais darbais, verstais, redaguotais ar taisytais kitų sričių vadovėliais ir knygomis bei knygelėmis, patarimais įvairių sričių specialistams, bendru kalbos ir terminologijos darbu tam tikruose susibūrimuose ir komisijose, jis padėjo ir teorinius bei praktinio bendrinės kalbos plėtojimo, taip pat terminologijos ir jos darbo pamatus, pagaliau išugdė nemažą būrį veiklių ir atsidėjusių mūsų kalbos ir jos terminologijos darbininkų, savo ruožtu Jablonskio mokslą ir dvasią perteikusių mokiniams.

Įvertindamas ir apibendrindamas kalbininko darbus jo bendražygis Juozas Balčikonis pirmame *Jablonskio Raštų* tome rašė: „Kol mūsų kalba skambės tarp šios žemės giminių, tol ji, jo apvalyta nuo svetimų šiukšlių, išskaidrinta ir praturtinta naujais žodžiais, kartų kartoms skelbs jo vardą. Iš prastos kaimiečių susižinojimo priemonės, kuria buvo laikoma lietuvių kalba, jis beveik per pusę šimto metų nepaliaujamo darbo padarė ją tobulu minties įrankiu, tinkančiu vartoti visose kultūriškai organizuoto kraš-

to gyvenimo srityse“ (J. B. 1932: XI). Tarsi tęsdamas šias mintis, kalbininkas Alfonsas Kalnius atsiminimuose apie J. Jablonskį po keturiasdešimt metų teigė: „Be Jablonskio didžiulio indėlio tiesiog neįmanoma suprasti mūsų bendrinės kalbos – didžiausios tautos kūrybos ir turto – susidarymo“ (Kalnius 1974: 19). J. Jablonskis buvo didžiausias dabartinės bendrinės mūsų kalbos kūrimo meto triūsėjas. Jis įstatė tą kalbą į brandos kelią ir gerai pavarė į priekį jos brandinimo darbus. Į tą kelią jis įstatė taip pat mūsų terminologiją ir pats buvo žymiausias ypač mokykloms ir viešajam gyvenimui reikalingų terminų kūrėjas. Tuo atžvilgiu J. Jablonskis gali būti vadinamas dabartinės mūsų terminologijos tėvu.

J. Jablonskio raštai seniai yra mūsų kalbotyros ir kalbos norminimo klasika. Jo kalbos mokyklą išėjo kelios žmonių kartos. Į ją ir dabar reikėtų eiti kiekvienam kam rūpi kalbos lietuviškumas, bet ypač į ją turėtų sugrįžti mūsų mokyklos. O Jablonskio universitetą baigti, t. y. kuo nuodugniausiai išstudijuoti ir suvokti jo palikimą turėtų kiekvienas užsiiman-tis kalbos darbu žmogus, ypač gausūs dabartiniai kalbos normintojai ir taisytojai. Norėdami, kad senoviškoji mūsų kalba ir ateityje išliktų lietuviška ir tautos didžiavimosi šaltinis, turime neleisti užgesti Jono Jablonskio-Rygiškių Jono šviesai.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- Druviete I. 1990: *Kārlis Milenbahs*, Rīga.
- J. B. 1932: Trumpas gyvenimo aprašymas. – *Jablonskio Raštai*.
Redagavo J. Balčikonis. Kaunas. T. 1, XI–XXVIII.
- JR I–V: Jablonskio Raštai. Redagavo J. Balčikonis. Kaunas, 1932–1936. T. 1–5.
- Kalnius A. 1974: [Atsiminimai apie J. Jablonskį]. – *Mūsų kalba*. Nr. 7, 16–19.
- Kolera artinas – pasisaukokite!* Parašė Rygiškių Jonas. Vilnius, 1908.
- Kriaušaitis P. 1901: *Lietuviškos kalbos gramatika. Rašytojams ir skaitytojams vadovėlis*. Tilžė.
- LKŽ I–XX: *Lietuvių kalbos žodynas*. Ats. (vyr.) red. J. Balčikonis (t. 1–2), K. Ulvydas (t. 3–5, 11–16), J. Kruopas (t. 1–2, 6–10), V. Vitkauskas (t. 17–20). Vilnius, 1941–2002.
- Mašiotas Pr. 1930: Šis tas iš Rygiškių Jono sunkaus gyvenimo. – *Kalba*. Šąs. 2, 44–48.
- Merkelis A. 1930: Jonas Jablonskis. – *Kalba*. Šąs. 2, 7–36.
- Merkelis A. 1931: Jablonskio bibliografija. – *Archivum Philologicum*. Kn. 2, 15–37.
- Mūsų žodynėlis*. „Vargo mokyklos“ priedėlis. Surinko Rygiškių Jonas. Voronežas, 1918.
- Palionis J. 1959: J. Jablonskio kalbiniai taisymai. – *J. Jablonskis. Rinktiniai raštai*. Vilnius. T. 2, 5–54.
- Piročkinas A. 1974: Jono Jablonskio gimimo metrikai. – *Mūsų kalba*. Nr. 7, 34–38.
- Piročkinas A. 1977: *Prie bendrinės kalbos ištakų. J. Jablonskio gyvenimas ir darbai 1860–1904 m.* Vilnius.
- Piročkinas A. 1978: *J. Jablonskis – bendrinės kalbos puoselėtojas. 1904–1930*. Vilnius.
- [R. J.] Žodynėlis. – Smailsas S. *Pareiga ir tiesumas. Moksleivių vertimas (su žodynėliu)*. Šiauliai, 1924, 34–55.
- Skardžius Pr. 1930: Jonas Jablonskis †. – *Kalba*. Šąs. 1, 5.
- Skardžius Pr. 1931: J. Jablonskis. – *Archivum Philologicum*. Kn. 2, 5–14.
- Smetona A. 1930: Atsiminimų bruožai. – *Kalba*. Šąs. 2, 37–44.
- Vaičiūnas V. 1930: A. a. Joną Jablonskį atsiminus. – *Kalba*. Šąs. 2, 66–68.
- Žemaitis Z. 1956: Iš atsiminimų apie J. Jablonskį. – *Literatūra ir kalba*. Vilnius. T. 1, 32–39.

THOUGHTS ABOUT THE GREAT LINGUIST AND TERMINOLOGIST JONAS JABLONSKIS.
ON THE OCCASION OF 150 YEARS OF HIS BIRTH

The paper provides an overview of contribution the of great Lithuanian linguist professor Jonas Jablonskis (1860–1930) to the development, normalization and consolidation of modern standard Lithuanian; to the increase in its role and expansion of its functions; and to the development of Lithuanian terminology almost from the start of the National rebirth movement at the end of 19th century. He carried out his work under very difficult conditions of tsarist persecution, the ban on Lithuanian press in Latin alphabet (until 1904), Polonization and Russification of the country and finally in the independent state of Lithuania re-established in 1918. During nearly five decades of intensive activity standard Lithuanian reached the period of its maturity. The paper also reveals the theoretical principles of language normalization as well as creation and development of terminology followed by Jablonskis.

Jablonskis' role in the development of standard Lithuanian was so great that in his own lifetime he was called the father of standard Lithuanian.

Gauta 2010-12-03

Stasys Keinys
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas terminologai@lki.lt